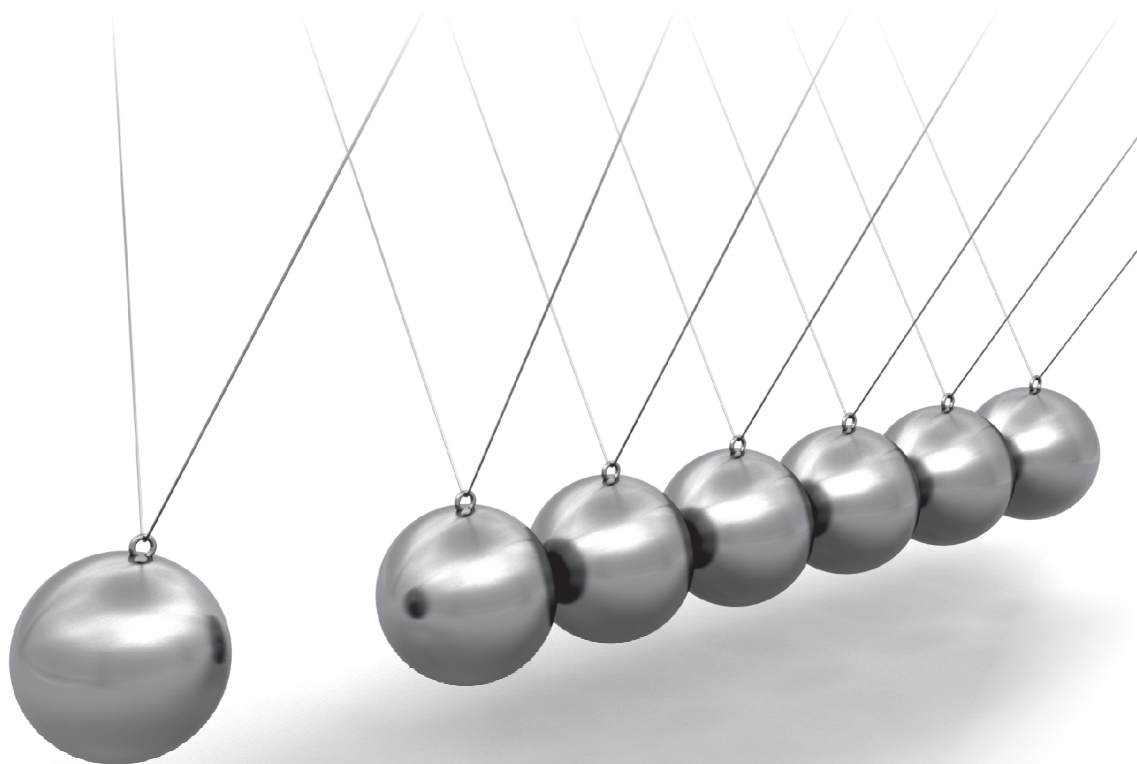

КОВИД-19 У СРБИЈИ '20.

Бојан Жикић (уредник)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

К

овид-19 у
Србији '20.
Зборник радова

Бојан Жикић (уредник)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

Ковид-19 у Србији '20.
Зборник радова
Бојан Жикић (уредник)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Данијел Синани,
Филозофски факултет у Београду
Др Александар Крел
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду
Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња,
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-189-9

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Милош Миленковић*
Искључени и игнорисани, по обичају... О изостанку
употребе друштвено-хуманистичког приступа у државном
одговору Републике Србије на ковид-19 у светлу
Лисабонске декларације о хуманистици
- 19 | *Бојан Жикић*
Ковид-19 у Србији: избегавање ризика
и управљање ризиком
- 37 | *Александар Бошковић*
Магијско размишљање
- 53 | *Јасмина Чубрило*
Савремена уметност и доба нове нормалности
- 67 | *Марко Пишев*
Даље од слике: криза плурализма у Србији
и њене последице на примеру случаја „Кењкавац”
- 89 | *Љубица Милосављевић*
Бити стар у епидемији ковида-19:
антрополошка анализа квалитета живота
- 109 | *Нина Куленовић*
Оглед о добу постистине: пролегомена
за разумевање пандемије ковид-19
- 127 | *Невена Милановић*
Императив „бриге о себи” током пандемије ковида-19:
праксе постизања емотивног и физичког благостања
- 141 | *Ана Банић Грубишић*
Савремене легенде, гласине и теорије завере о пандемији
ковид-19 у Србији: фолклористичка перспектива
- 157 | *Владимира Илић*
Страх у доба короне

- 173 | *Јелена Ђуковић*
Живо наслеђе у условима глобалне пандемије:
модификација елемената НКН у Републици Србији
- 189 | *Катјарина М. Мишировић*
Рад од куће: нови приступи животним просторима
током ковид-19 пандемије
- 203 | *Ања Злајић*
Смрт у доба короне: анализа виртуелних ритуала
смрти и жаљења за време карантина
и пандемије вируса ковид-19
- 219 | *Иван Ковачевић*
Базично мапирање криваца и жртава пандемије
у јавном дискурсу
- 233 | *Младен Сјајић*
Употреба Фукоових модела суочавања са заразним
болестима за разумевање епидемије ковид-19 у Србији
- 251 | *Марија Нешковећ*
Живот у манастиру Шаолин у време пандемије ковида-19

Александар Бошковић*

МАГИЈСКО РАЗМИШЉАЊЕ

Увод

У исто време треба имати на уму да примитивни врач мајију познаје само са њене практичне стране; он никада не анализира менталне процесе на којима се заснива њена пракса, никада не размишља о аистиракћним принципима који су укључени у његове поступке (...) Украјко, мајија је за њега увек уметност, никада наука; сама идеја науке нејојмљива је његовом неразвијеном уму.
(Frazer 1996: 13–14)

Криза која је погодила свет почетком 2020. године са појавом новог вируса корона, SARS-CoV-2, или COVID-19 (скраћено од корона-вируса болести из године 2019) имала је непосредни глобални утицај на неколико различитих нивоа (Rudan 2020; Aaltola 2020). То је седми вирус короне за који је познато да може да зарази људе (Andersen et al 2020: 450). Као што је сумирано у чланку два водећа антрополога која се баве јавним здравством:

Време избијања у Кини се судбоносно поклопило са прославама лунарне Нове године, када се стотине милиона људи вратило у своја предачка села на гозбе и фестивале са породицом и пријатељима. Ове културне праксе довеле су до брзог и широко распрострањеног преноса. (Napier and Fischer 2020: 272)

Реакције на пандемију углавном се фокусирају на епидемиолошке аспекте – ширење и начине сузбијања болести (што у већини случајева значи спровођење драстичних мера закључавања и изолације),

* Одељење за етнологију и антропологију, Уницерзитет у Београду, Филозофски факултет. aleksandarbos@gmail.com

као и један од могућих економских утицаја које ће имати на глобалну економију. Такође, постоји забринутост да је ова криза преусмерила сва расположива средства за истраживање само у једном правцу – што је довело до „ковидизације истраживања” (Adam 2020). Један од нивоа који до сада није довољно истражен је утицај кризе (и мере које су различите владе предузеле да на њу одговоре) на ткиво друштвених односа, како у погледу менталног здравља (Brooks et al. 2020), тако и на ниво друштвених односа и политике који са њим долазе. Као што је рекао француски социолог и антрополог Latour, анализирајући ситуацију из перспективе биополитике:

Постоји огроман јаз између државе која може да каже „Штитим те од живота и смрти”, односно од заразе вирусом чији траг знају само научници и чији се ефекти могу разумети само прикупљањем статистичких података, и држава која би се усудила да каже „Штитим вас од живота и смрти, јер одржавам услове усељивости свих живих људи од којих зависите.” (*Le Monde*, 25 March 2020)

У овом тексту, навешћу примере како се Србија носила са изазовима пандемије из угла магијског мишљења. Као што је својевремено рекао један познати антрополог, „магија је стара колико и човек” (Radin 1957: 59). У једном другом социокултурном контексту (САД), овај приступ је већ коришћен у анализи коју је објавио Gusterson (2020), али то је било на самом почетку кризе, а неки од његових доказа су анегдотски, јер су му циљана публика били пре свега онлајн читаоци. Али разумевање магичног размишљања – посебно када је реч о његовој примени у свакодневном животу – веома је важно. Верујем да ова перспектива може бити од велике помоћи у процени одговора људи на велику егзистенцијалну кризу. Постоји неколико начина приступања одговорима, пре свега у погледу њихове „рационалности” (Bošković 2020b). Како су претњу болестима, смрћу и уништењем доживљавали глобално и свепрожимајући с једне стране, а опет као врло персонализирану и посебну с друге стране, реакције на њу преместиле су се на равни друштвених односа. Један од начина сагледавања одговора био би на нивоу *личних односа*. Тридесетих и четрдесетих година прошлог века првобитно је описан као фаза у људском развоју која је довела до „врло сложеног система друштвених односа свих степена интимности” (Fairbairn 1994:144), Кирквуд (Kirkwood) користи израз „да би се односио на непосредне односе између људских бића, било прошлости или садашњости, и описно (...) и нормативно (...)” (2005:35). У таквом окружењу односа између појединачних особа, друштва и власти могу се уочити неке особености специфичног одговора на здравствену кризу. С једне стране, неке

од мера које је Влада Србије увела (ванредно стање, потпуна забрана напуштања домова особама старијим од 65 и више од 70 година¹, строге полицијске мере и драконске затворске казне које су одмах изрицане онима који не поштују правила итд.) биле су међу најстрожим мерама у Европи (Milenković 2020). С друге стране, све ове мере увели су исти људи (водећи политичари и њихови највиши саветници) који су, само неколико недеља раније, тврдили да је SARS-CoV-2 „најсмешнији вирус на свету” и да постоји „само на Фејсбуку” (Đorđević 2020: 4; Stajić, Pišev and Žikić 2020). То је један ниво, онај који би условно могао бити означен као „рационалан” и у понашању које би запажени савремени психолог и антрополог означио као „онтогенију” (Tomasello 2018). Међутим, да би се у потпуности разумеле реакције како српске државе тако и српске јавности на епидемију, верујем да би било препоручљивије мало померање фокуса – оно које би више пажње посвећивало изразима магијског размишљања, не нужно (или само) повезане са сујеверјем, већ пре свега са начинима на које људи покушавају да концептуализују и рационализују претњу непознатим. До сада нису спроведене сличне студије, иако су општи прегледи попут оног који су објавили Perciaccante, Coralli, and Charlier (2021) врло корисни².

Здравље и држава

Појам личних односа има важне практичне импликације када су у питању односи са државом, као и очекивања од ње. Грађани (људи, припадници јавности) имају одређена очекивања од своје владе, а једно од њих је да ће влада на одговарајући начин реаговати у време велике кризе. Сећање на претходну здравствену кризу која је захватила регион (епидемија великих богиња у Југославији 1972. године) остало је део општег фолклора и било је дубоко усађено у колективно памћење – чак је створило одређене митске представе (Miladinović 2020)³. Сећања на брзу и широко распрострањену вакцинацију 1972.

- 1 У градовима се укупна забрана односила на особе старије од 65 година, а на селу на оне старије од 70 година. За детаље погледајте Хелсиншки комитет 2020.
- 2 Perciaccante, Coralli, and Charlier представили су важно истраживање везано за „психологију западних пацијената у односу на магијско-религијска средства која се користе у борби против болести, посебно у контексту епидемије/пандемије” (2021: 3).
- 3 Ово је такође повезано са феноменом познатим као „југоносталгија”, али ово није време ни место за расправу о овим концептима. За целу идеју „митова о држави” видети Bošković 2014: 95ff, за компликоване односе Србије са историјом видети Bošković 2017.

године такође су остала део овог колективног сећања – стварајући очекивања да се масовна вакцинација може поновити чим вакцине постану доступне. Од раног лета 2020. године откривени су пропусти у извештавању, што је довело до раширене неверице у званичну статистику у погледу броја преминулих. Ово упркос чињеници да су глобалне веб-локације за извештавање, попут *Johns Hopkins University* или Европског центра за контролу болести, изричито наводиле да различите државе рачунају број смртних случајева повезаних са ковидом-19 (COVID-19) на веома различите начине (Hale et al. 2020) – тако да било које цифре треба користити врло опрезно, или да су научници више пута упозоравали да се ове врсте прорачуна не могу извршити тако брзо и прецизно колико јавно мњење жели (Viglione 2020)⁴. Није помогла ни чињеница да је српска влада 10. јуна 2020. једноставно престала да објављује релевантне статистичке податке о новим инфекцијама и смртним случајевима везаним за градове, општине или старост и пол преминулих. У земљи лишеној било какве извесности (Gligorov 2020, Stojanović 2020), људи су желели да верују да се могу заштитити на исти начин. Међутим, као у готово свим другим земљама света, то није био случај. Тренутна криза разоткрила је недостатке у јавном здравственом систему, јер се распадао неколико деценија, како је Србија описана у недавно објављеној антологији:

Изузетно неорганизована земља, чак и у најбољим околностима, тренутна криза је разоткрила не само тотални хаос у осиромашеном здравственом систему, већ и политичке расцепа у земљи, јер је њен председник преузео улогу врховног вође и лично је достављао медицинску опрему у болнице широм земље, док је остатак становништва био под строгом блокадом. (Bošković 2020a: 21–22)

Друштвене и хуманистичке науке у Србији су потпуно игнорисане, иако се њихов глобални значај за јавно здравље може пратити најмање један век, до и даље врло релевантног рада који је официр Санитарног корпуса написао о „Лекцијама пандемије” (Soper 1919). Овај рад је објављен у часопису *Science*, а неке Soperove препоруке (ношење маски, избегавање гужве, лична хигијена итд.) звуче врло познато – и више пута су наглашаване у тренутној кризи. Искуство „шпанског

4 Пошто познајем неке од водећих српских демографа из Центра за демографска истраживања, разговарао сам са њима о овој теми у неколико наврата током последњих десет месеци и речено ми је да је тачнији број људи који су умрли због ковида-19 (COVID-19) може се израчунати најмање годину дана касније, када сви статистички подаци постану доступни.

Лично сам упознат са најмање два случаја умирања старијих људи након дуготрајних смртних болести, али у оба случаја њихова смрт је приписана ковиду-19 (COVID-19).

грипа” из 1918/1919. је нажалост брзо заборављено, али је значај разумевања култура и друштва остао важан, као што је примећено поводом још једне велике здравствене кризе, пре десетак година:

Болести се непрестано развијају, почев од пандемије куге у Манџурији на прелазу из прошлог века до AIDS-а у Уганди деценијама касније, до епидемије колере на Хаитију, и све док узрокују догађаје (а не само „кризе“) и наши друштвени одговори на њих такође би требало да се развијају. (Barzilay 2014: 119)

Међутим, могло би се додати и следеће:

Успешни одговори на хитне случајеве у јавном здравству често захтевају сарадњу између специјалиста попут клиничара, епидемиолога и друштвених научника. Ипак, различите професије приступају истој теми са различитим дисциплинским очекивањима, етичким кодексима, методологијама и речником. Антрополошке методе се прилично разликују и могу бити у конфликту са другим приступима јавном здрављу. (Stellmach et al. 2018: 1–2)

Како се антрополози баве културама и друштвима у компаративној перспективи (Bošković 2010), они могу послужити као важни актери у доношењу одлука у време здравствених криза. Неки од приказа личних искустава врло су корисне микро-етнографије о настанку корона вирусне болести 19. века и како је она утицала на животе (Shokeid 2020). Чланак у часопису *British Medical Journal* даје чак и општи преглед антрополошке методологије, како би се демонстрирао њен значај за глобалне хитне здравствене случајеве (Stellmach et al. 2018: 2–3). Такође је важно напоменути да је једна од најистакнутијих особа током епидемије ковид-19 (COVID-19) у Великој Британији, саветница шкотске владе, била професорка Универзитета у Единбургу, Devi Sridhar, која је антропологиња по основном универзитетском образовању (Sridhar 2020)⁵. Такође би требало нагласити значајан допринос професора A. David Napier-a (UCL) и Edward-a F. Fischer-a (Vanderbilt), који су били веома укључени у објашњавање како и зашто се разумевањем социокултурних проблема може значајно побољшати одговор на пандемију Vanderbilt Cultural Contexts of Health & Wellbeing Initiative 2021). Да цитирам њихов извештај:

У исто време, пандемија је показала како културна добра, попут заједничког идентитета, традиције заједнице и концепције наде, могу бити извор креативног одговора и отпорности. Да би се смањиле стопе преноса и смртности, усредсредили на основне узроке неједнакости и

5 Како сам био у Шкотској током првог дела пандемије (Bošković 2020a), имао сам много прилика да чујем њено стручно мишљење у медијима. Занимљиво је да се њена прва академска диплома (антропологија) никада није помињала.

отпорности и изградили поверење у напоре у јавном здравству, хитно је потребно позабавити се културним и медицинским аспектима пандемије. (стр. 1)

Према томе, „вође јавног здравља треба да користе културна схватања за комуникацију у циљу побољшавања реакције јавног здравља и смањивања ксенофобије”, из чега Fischer и Napier закључују да „препознајући ширење вируса путем друштвених мрежа, службеници јавног здравља у неким земљама заменили су рат метафоре са језиком који наглашава заједничку одговорност” (стр. 2).

Наравно, да бисмо се позабавили „културним аспектима”, такође би требало обратити више пажње на психолошке процесе – и то не само у суочавању са трауматичним догађајима, већ и у смислу процеса доношења одлука. Психолози су прошли мало боље од осталих друштвених научника, јер су се људи постепено забрињавали због ефеката дуготрајне изолације и недостатка комуникације, „како смо ми, као људски примати, еволуирали током милиона година да бисмо чували и неговали контакт и комуникацију, укључујући близак, лични контакт, који подразумева физичко додиривање других људи” (Вошковић 2020а: 21). Неки од ових аспеката су раније проучавани, а неке од ових студија су поново постале релевантне, док су се људи борили са начинима како да разумеју ову најновију кризу (Holt-Lunstad et al. 2015; Brooks et al. 2020).

„То је некаква магија”

У вези са одређеним начином разумевања ствари, оним што називам „магијским размишљањем”, сва комуникација у земљи била је организована и канализована на специфичан начин, позивајући се на одређена магијска дела (излечење – или бар могућност добијања лека), или мистичне моћи какве има свемоћни Врховни Вођа. То је било неопходно да би се налог могао постићи. Информације о пандемији преносили су сви медије у Србији, а „ратна реторика” је убрзо постала „норма” у комуникацији. Једна новинарка (Ана Лалић) ухапшена је након што је пријавила да су лекари и медицинске сестре радили без личне заштитне опреме (PPE), али је, након протеста многих локалних и поготово међународних институција, пуштена на слободу (Вошковић 2020а). Недостатак PPE су касније потврдили неки од водећих медицинских саветника у влади. Употреба језика за добијање информација о пандемији изграђена је на скуповима метафора (Pišev, Žikić, and Stajić 2020). Међутим, ове метафоре често

су производиле забуну, што се одразило на све медије. На пример, доминантни наратив о болестима, смрти и уништавању коришћен је да би се оправдале владине мере за контролу и заустављање ширења болести, као и да би се усадио осећај дужности, тако да становништво следи сва наметнута ограничења. То је учињено пре свега путем медија, а медијску конструкцију такозване „нове нормалности” већ је врло детаљно анализирано неколико београдских антрополога (Žikić, Stajić and Pišev 2020: 952ff).

Међутим, као последица огромног прилива често контрадикторних информација из свих медија (да ли се маске морају носити, како задржати „социјалну дистанцу”, да ли људи уопште могу да разговарају међусобно итд.), чини се да су људи постепено постајали све збуњенији, а осећај неверице пратио је промене у пандемији, јер су се неки припадници друштва (како међу владајућом странком, тако и међу опозицијом) све више разочаравали у ставове становништва. На пример, опозиционо оријентисан медиј N1 често је указивао на примере где се нису поштовале прописане мере (људи који нису носили маске – посебно када се радило о члановима владајуће странке или њиховим сарадницима). Такође су указивали на неовлашћена масовна окупљања. Међутим, дошло је до значајних померања фокуса у овој врсти извештавања – на пример, када је председник Србије почетком јула 2020. најавио могуће поновно увођење ванредног стања, изазвао је масовне протесте, прво студената, а за само неколико дана протест се проширио по различитим сегментима друштва. Ниједно опозиционо оријентисано гласило није се усудило да критикује ове протесте који су (с правом) доживљавани као протести против ауторитарне власти – иако су и ови протести очигледно доприносили ширењу вируса. Слично томе, док су скупови фудбалских навијача (посебно присталица „Црвене звезде” – председничког омиљеног клуба) с правом критиковани, није било сличних критика када се мноштво људи окупило *масовно* у неколико градова у Србији, како би одали почаст преминулом изузетно популарном певачу/песнику, Ђорђу Балашевићу. Српски медији су генерално следили владину стратегију, заснивајући своје извештавање углавном на инсталирању и промовисању страха – иако су релативно рано психолози показали да је ова врста извештавања у најмању руку контрапродуктивна (Damjanović et al 2020).

Најбољи начин да се разумеју промене јавног мњења и ставови у вези са пандемијом у Србији је сматрати је примером магијског размишљања. Магија је препозната као „потенцијално ефикасан облик комуникације” (Nöth 1990: 188). Магијско размишљање заснива се на

магији, на уверењу да се предмети могу некако прилагодити нашој вољи. Ово су одмах схватили психоаналитичари (на шта се позива Radin 1957: 60), али је улога магије у људским друштвима важнија.

Још је тридесетих година деветнаестог века, немачки филозоф Артур Шопенхауер претпоставио да је магија део опште Воље и да као таква има врло чврсте темеље (Schopenhauer 1854). Много касније, у свом главном делу, први пут објављеном 1890. године, шкотски класичар и антрополог Џејмс Џорџ Фрејзер покушао је да направи разлику између магије, науке и религије, где је магија требало да представља најранију фазу људског интелектуалног развоја (Frazer 1996). Неколико француских аутора (Hubert, Mauss) даље су развијали Фрејзерове идеје развијајући и своје, али њихова тачка гледишта је касније критикована, како је резимирао амерички антрополог Paul Radin:

Основне замерке гледиштима чланова Диркемове школе су добро познате. Њихови ставови су априористички; произвољни у избору информација; нису увек критични према ономе што одабиру; и елиминишу појединца (...) Човек има осећај да су њихова уопштавања, уместо да буду паузе и места са којих се могу сагледати познате чињенице које су сажете и непознате, а које нам будућност још увек спрема, постали крајње тачке које су се искристалисале у самом процесу њихове формулације. (1957: 77)

Подаци о смртности и болести су коришћени у медијима како би се „дисциплиновали” сегменти популације за које се сматрало да не поштују довољно (или уопште) наметнута ограничења. Међутим, истовремено је било могуће повремено видети/читати вести из других (пре свега западноевропских) земаља, где очигледно (бар званично) стриктно спровођење епидемиолошких мера није дало жељене ефекте – стопе смртности су у неким од њих (Белгија) надмашили Србију, а стопе заразе у другим земљама (Аустрија, Холандија) биле су на истом нивоу или чак и већем него у Србији. Да би додатно закомпликовао ствари, председник Србије Александар Вучић одиграо је врло јавну улогу у већини медијских догађаја повезаних са пандемијом – од веселе конференције за штампу 26. фебруара 2020. (када су његови саветници говорили о „најсмешнијем вирусу у историји”, док се он доброћудно смешкао у позадини), преко мрзовољних притужби на грађане Србије који су се враћали у Србију након што су изгубили привремени посао у западноевропским земљама у марту 2020. Заправо, Србија је била једина европска земља која је затворила своје границе чак и својим држављанима, између средине марта и почетка маја 2020. Ово је увело другу врсту поделе „ми против њих”, али је такође допринело придавању великог значаја придошлицама, иако је вирус вероватно већ био присутан у општој популацији, јер локално тести-

рање (тамо где је спроведено)⁶ није показало повећану стопу заразе међу грађанима који су се вратили у земљу. Други аспект свеприсутности председника била је изградња његове јавне представе као онога што би Фрејзер назвао „свештеником краљем”, свемоћним вођом који је био спреман (барем вербално) да се жртвује за добро свог народа. Као свемоћан, овај Врховни Вођа (Воšković 2020a) такође је показивао знаке велике дарежљивости, дистрибуирајући вакцине широм региона, па чак и нудећи их новинарима који су га интервјуисали⁷.

Неке од практичних импликација ових аспеката култа личности укључивале су повећано поштовање председника, а приписан му је и сам изум (као и производња) вакцина, како је известила новинарка N1 Маја Николић (2021). Кроз овај начин размишљања, „свештеник краљ” заслужио је потпуно поштовање, па су сви знаци неслагања (политичких или других) доживљавани као издаја. У земљи са снажном ауторитарном историјом (Воšković 2017), где су се медијске слободе и слобода изражавања сагледавале на врло креативан начин (Воšković 2011), све је то створило занимљив и моћан спој веровања, нада и очекивања.

Култура страха

Иако су се сва та уверења, наде и очекивања заснивала на подацима како су они објављивани, она су такође била подложна (и под утицајем) личних односа. Људи су виђени као предмети (потенцијално опасни, па је било упутно држати се на сигурној удаљености од њих), али су објективизирани и други сегменти живота. Две специфичне ствари, симболично постављене на супротним крајевима животних *обрета преласка (rites du passage)*, добиле су посебан значај: деца и смрт.

Сви случајеви који укључују децу било које старосне доби одмах су објављивани у медијима. Ово је требало да нагласи рањивост најкрхкијих чланова популације. Иако је стварни утицај болести на децу (пре свега млађу од 10, али касније и испод 12 година) од

6 Градоначелник Шапца у то време, Небојша Зеленовић, изјавио је у медијима да је број људи који је био позитиван на вирус корона који су се вратили из Западне Европе у Шапцу био заиста занемарљив. Видети, *inter alia* <https://rs.n1info.com/vesti/a620070-zelenovic-o-broju-testiranih-i-obolelih-u-sapcu/>

7 Ова традиција гостопримства доведена је до новог врхунца, што се показало у његовом позиву новинару CNN-а. Уобичајено је да вас позову на кафу, чај или оброк, али у Србији се може позвати и на вакцину. Погледајте <https://rs.n1info.com/vesti/vucic-za-cnn-o-vakcinaciji/>

почетка пандемије био врло добро документован (Lu et al. 2020), и иако је стварни проценат заражене деце остао мали (како извештава Nogrady 2020), приче о болесној деци повремено су окупирале пажњу медија у Србији. Ово је био важан чинилац при затварању вртића и школа (или значајних промена у раду школа) – насупротив препорукама Светске здравствене организације (WHO). Научни подаци који су указивали на факторе који су заправо заштитили децу (тако да су она у ствари била најмање осетљив сегмент становништва) остали су необјављени, иако је N1 интервјуисао председника Удружења педијатара Србије др Георгиоса Константинодиса, у најмање два наврата, а он је изјавио да заправо постоји већи ризик да одрасли заразе децу, него обрнуто⁸. Такође је др Константинодис једна од ретких истакнутих личности у Србији која се залагала за отварање школа и која је нагласила значај похађања школе.

Део разлике у објављивању (приближног – пошто у време писања овог текста не постоје званични подаци) броја заражене деце лежи у различитој употребљеној терминологији – у оригиналним подацима из Кине, фокус је био на популацији млађој од 10 година. Међутим, како извештава N1 крајем јануара 2021. године, „просечан пацијент ковида-19 (Covid-19) у дечјој болници” имао је између 15 и 17 година⁹. Ово је законски у оквиру старости за децу као категорија, али се разликује од начина извештавања у другим земљама, где су за „децу” сматране особе млађе од 12 или 14 година (нпр. у Немачкој). С друге стране, симболика употребе слике деце као жртве веома је снажна. „Деца” су овде оруђе, магични знак који би требало да утиче на стварне догађаје. „Иако је у нормалној семиози могућ само посредни практични ефекат на свет, очекује се да магична семиоза има непосредан практични ефекат” (Nöth 1990: 190).

Смрт је још једна снажна метафора која се користи у дискурсива повезаним с ковидом-19 (Covid-19). Број умрлих увек је први податак који се објављује у вестима – иако, као што је горе речено, не постоје поуздане званичне статистике. С друге стране, број излечених никада се не објављује, што Србију чини јединственом у региону. Било је случајева, као, на пример, током разговора уживо са психологом Ђурђом Тимотијевић 12. јануара 2021. године, када је водитељка N1 телевизије била апсолутно запрепашћена када је њена гошћа поменула (очигледну) чињеницу да су многи људи излечени

8 Примио је да, због наглашавања пандемије коронавируса, постоји и реална опасност да деца буду више погођена другим болестима. Погледајте <https://rs.n1info.com/vesti/pedijatar-konstantinidis-deca-kolateralna-steta-moguca-epidemija-morbila/>.

9 Видети <https://rs.n1info.com/zdravlje/gosti-n1-deca-su-najcvrsca-karika-kod-kovida-ne-treba-zapasti-u-paniku/>.

од ковида-19 (Covid-19)¹⁰. Још један важан пропуст у извештавању у Србији односи се на објављене студије о стварним стопама морталитета (на пример, Ioannidis 2020, 2021). Иако је о објављивању ових студија редовно извештавао N1 у Хрватској (са коментарима на сајту N1), ово се никада није десило у Србији. Наравно, како сам сазнао од једног хирурга (који је такође био укључен у лечење ковид-19 пацијената у Београду), лекари су били упознати са овим студијама – али изгледа да је неко у медијима сматрао превише опасним ове студије да би се о њима обавестила јавност у Србији. Иако је приметио да стопе морталитета могу бити променљиве, Ioannidis је ипак могао да израчуна, на основу 51 различите локације, да је средња стопа износила 0,27 процената (2021: 21). У једној ранијој студији приметио је неке факторе који су присутни у прецењивању броја умрлих:

Често недостаје поштовање строгих дефиниција клиничких случајева, као и документација о сликању/патологији за каузални утицај SARS-CoV-2. У земљама са високим дохотком, скоро сви преминули имали су неке коморбидитете, што покреће каузалне расправе о томе да ли је ковид-19 (COVID-19) узрок неких смрти, или су неки људи само умрли са ковидом-19. Смрти људи без документованих коморбидитета чешће су у земљама са ниским и средњим приходима, али можда коморбидитети остају неоткривени у друштвима и државама са минималним ресурсима. (Ioannidis 2020: 2)

Ова врста извештавања и формулисања специфичног наратива о култури страха узима за полазиште идеју да ће се људи (или барем већина људи) понашати онако како им се каже и понашаће се на начин који се од њих очекује. „Магична ефикасност”, коју је Малиновски описивао, захтева „употребу речи које призивају, наводе или заповедају жељени циљ” (1954: 74). За постизање тог ефекта коришћене су кључне речи у српском контексту – „деца” и „смрт”.

Завршне напомене

Речи су коришћене, симболи употребљени, али да ли су постигли жељени ефекат? Ово је занимљиво питање, на које се не може дати једноставан одговор. На основу читања вести, датих интервјуа, као и опсервација из прве руке, склон сам да мислим да се већина људи

10 Видети <https://rs.n1info.com/vesti/psiholoskinja-dvojac-vucic-brnabic-podseca-na-patrijarhalnu-porodicu/>, посебно део интервјуа после 7:20.

Колега из Хрватске са којим сам недавно разговарао такође је реаговао са неверицом на чињеницу да у Србији никада није споменут број излечених.

у Србији, суочена са огромном количином често супротстављених и контрадикторних информација, понашала најбоље што је умела и да је већина људи покушавала да заштити себе и друге, на најбољи могући начин. Постоје ограничења, наравно. На пример, идеју о „физичком” дистанцирању (оно што се у Великој Британији назива „социјално”) теже је применити овде него у неким другим културама, јер људи имају тенденцију да се физички приближе једни другима далеко више него у неким другим културама. Када је јавни превоз поново почео да ради, једноставно није било контролора нити било каквих других начина да се провери колико га је људи користило. Слично томе, није било људи који би проверавали колико ће људи ући у продавнице, када је то било дозвољено. Дакле, очигледно је да су постојала практична ограничења, посебно везана за неспособност државе да контролише придржавање прописаних епидемиолошких мера.

Било је и бројних правних проблема, почевши од тога ко може и како да прогласи ванредно стање, по чијем овлашћењу итд. – али нећу овде улазити у расправу о њима, јер их је Марко Миленковић већ врло детаљно проучио (2020).

Како су вакцине постале доступне, поново су се појавиле оштре поделе које постоје у српском друштву, пошто се испоставило да је већина људи који су били против вакцинације заправо своје вести добијала из медија наклоњених опозицији – на згражање и запрепашћење водитеља N1 телевизије (Rujević 2021). У занимљивом ланцу догађаја, пошто је влада била одговорна за набавку вакцина, подржавање здраворазумског приступа (и векова развоја медицине) симболично је значило подршку владајућој странци.

Здравствена криза у Србији отворила је занимљиво окружење за све наде и страхове, појачано претњом болести, смрти и уништења. Кроз одређене магичне радње и догађаје, људи у Србији успели су да успоставе привид „нове нормалности” (Žikić, Stajić, and Pišev 2020), стварајући неке практичне алате за премошћавање преласка у живот какав су познавали и каквом се надају да ће се вратити по завршетку пандемије. „Функција магије је да ритуализира човеков оптимизам, да појача његову веру у победу наде над страхом. Магија изражава већу вредност за човека поверења у односу на сумњу, постојаности над колебањем, оптимизма у односу на песимизам” (Malinowski 1954: 90).

Разумевање магије (у свим њеним класичним облицима) и процеси могу пружити важан увид у начине на које се људи понашају и покушати направити хаос. Хаос који је донела пандемија ковид-19 (COVID-19) је без преседана, бар што се тиче последњег века. Остаје да се види какав ће поредак настати након њега.

Референце

- Aaltola, M. 2020. Covid-19 – a trigger for global transformation? Political distancing, global decoupling and growing distrust in health governance. *FIIA Working Paper* 113, March 2020. Helsinki.
- Adam, D. 2020. Scientists fear that ‘covidization’ is distorting research. *Nature* Vol. 588, 17 December 2020, pp. 381–382.
- Andersen, K. G., A. Rambaut, W. I. Lipkin, E. C. Holmes and R. F. Gary. 2020. The proximal origins of SARS-CoV-2. *Nature Medicine* 26(4): 450–452. DOI: 10.1038/s41591-020-0820-9
- Barzilay, E. 2014. Afterword: Relevance and Realities of Anthropological Critiques of Epidemiology. *Cambridge Anthropology* 32(1): 114–120.
- Bošković, A. 2010. *Kratak uvod u antropologiju*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- . 2011. Ratko Mladić: Relativism, myth and reality. *Anthropology Today* 27(4): 1–3.
- . 2014. *Antropološke perspektive*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- . 2017. Serbia and the surplus of history: Being small, large, and small again. In: Ulf Hannerz and Andre Gingrich (eds.), *Small Countries: Structures and Sensibilities*, pp. 195–209. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- . 2019. Anthropology and Nationalism. *American Anthropologist* 121(4): 924–928.
- . 2020a. Rationality in Anthropology. In: Maurizio Cambi, Raffaele Carbone, Antonio Carrano and Edoardo Massimilla (eds.), *Ragione, razionalità e razionalizzazione in età moderna e contemporanea*, pp. 487–497. Napoli: Federico II University Press, fedOA Press.
- . 2020b. Anthropology in Times of Crisis: A COVID Refugee in Edinburgh. In: Manju Jaidka and Nilak Datta (comp. and eds.), *Covid’s Metamorphoses: Stories of Our Corona Times*, pp. 20–22. Amazon.
- Brooks, S. K., R. K. Webster, L. E. Smith, L. Woodland, S. Wessely, N. Greenberg, and G. J. Rubin. 2020. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet* 395: 912–920.
- Damnjanović, K., S. Ilić, Ž. Lep, M. Manojlović, and P. Teovanović. 2020. Psihološki profil pandemije u Srbiji. Beograd: Filozofski fakultet.
- Đorđević, S. 2020. Policija u vreme vanrednog stanja. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Fairbairn, W. R. D. 1994. [1952] *Psychoanalytic Studies of the Personality*. London: Routledge.
- Frazer, J. 1996. [1922] *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. Harmondsworth: Penguin.
- Gligorov, V. 2020. Neizvesnost. *Peščanik* 6 April 2020. <https://pescanik.net/neizvesnost/>
- Gusterson, H. 2020. COVID-19 and the Turn to Magical Thinking. *Sapiens* 12 May 2020. <https://www.sapiens.org/column/conflicted/covid-19-magic/> Accessed 15 May 2020.

- Hale, T., S. Webster, A. Petherick, T. Phillips, and B. Kira. 2020. Oxford COVID-19 Government Response Tracker, Blavatnik School of Government. Data use policy: Creative Commons Attribution CC BY standard. <https://covidtracker.bsg.ox.ac.uk/>
- Helsinki Committee for Human Rights in Serbia. 2020. *Helsinki bilten* No. 155, April 2020.
- Holt-Lunstad, J., T. B. Smith, M. Baker, T. Harris, and D. Stephenson. 2015. Loneliness and Social Isolation as Risk Factors for Mortality: A Meta-Analytic Review. *Perspectives on Psychological Science* 10(2): 227–237.
- Ioannidis, J. A. 2020. Global perspective of COVID-19 epidemiology for a full-cycle pandemic. *European Journal of Clinical Investigation* 50(12). Available at: <https://doi.org/10.1111/eci.13423>
- . 2021. Infection fatality rate of COVID-19 inferred from seroprevalence data. *Bulletin of the World Health Organization* 99(1): 19–33.
- Kirkwood, C. 2005. The persons-in-relation perspective: Sources and synthesis. In: D. E. Scharff and J. S. Scharff (eds.), *The Legacy of Fairbairn and Sutherland: Psychotherapeutic Applications*, pp. 19–38. London: Routledge
- Latour, B. 2020. La crise sanitaire incite à se préparer à la mutation climatique. *Le Monde* 25 March 2020. https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/03/25/la-crise-sanitaire-incite-a-se-preparer-a-la-mutation-climatique_6034312_3232.html Accessed 15 May 2020.
- Lu X., Zhang L., Du H, et al. 2020. SARS-CoV-2 infection in children. *New England Journal of Medicine*. DOI: 10.1056/ Downloaded from nejm.org on 25 March 2020.
- Malinowski, B. 1948. *Magic, Science and Religion, and other essays*. New York: Anchor Books.
- Miladinović, A. 2020. Tito i variola vera: kako je maršal vodio bitku sa epidemijom. *BBC Serbia* 4 May 2020. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-52524746> Accessed 1 June 2021.
- Milenković, M. 2020. Responses to the Covid-19 Crisis in Serbia – Democracy and the Rule of Law on Ventilators? In: Justin Frosini (ed.), *Percorsi costituzionali* 2/2019, pp. 443–470.
- Napier, A. D., and E. Fischer. 2020. Misunderstanding a Viral Pandemic: The Social and Cultural Contexts of COVID-19. *Social Research* 87(2): 271–277.
- Nikolić, M. 2021. Pojedini misle da ima „nepodobnih” za vakcinu, da treba da kažu „hvala, Vučiću.” N1 26 January 2021. <https://rs.n1info.com/vesti/pojedini-misle-da-ima-nepodobnih-za-vakcinu-da-treba-da-kazu-hvala-vucicu/>
- Nogrady, B. 2020. How Kids’ Immune System Can Evade Covid. *Nature* Vol. 588, p. 382. 17 December 2020.
- Nöth, Winfried. 1990. *Handbook of Semiotics*. Bloomington: University of Indiana Press.
- Perciaccante, A., A. Coralli, and P. Charlier. 2021. Which Saint to pray for fighting against a Covid infection? A short survey. *Ethics, Medicine, and Public Health*. 2021 Sep;18:100674. doi: 10.1016/j.jemep.2021.100674. Epub 2021 May 1. PMID: 33969167; PMCID: PMC8088122.

- Pišev, M., B. Žikić, i M. Stajić. 2020. Indeks „korona”: simbolička upotreba kovida-19 u javnom govoru Srbije. *Etnoantropološki problemi* 15(3): 845–877.
- Radin, P. 1957. [1937] *Primitive Religion: Its Nature and Origin*. New York: Dover Publications.
- Rudan, I. 2020. A cascade of causes that led to the COVID-19 tragedy in Italy and in other European Union countries. *Journal of Global Health* 10(1): 010335. Published online 2020 Apr 4. doi: 10.7189/jogh-10-010335 Accessed 8 May 2020.
- Rujević, N. 2021. Protiv Vučića, protiv vakcine. *Deutsche Welle* 28 January 2021. <https://www.dw.com/sr/protiv-vu%C4%8Di%C4%87a-protiv-vakcine/a-56369719> Accessed 2 June 2021.
- Schopenhauer, A. 1836. *Ueber den Willen in der Natur. Eine Erörterung der Bestätigungen*. Frankfurt.
- Shokeid, M. 2020. The Coronavirus Exceptional Days: From the Anthropologist's Personal Perspective. *Urbanities* 10, S4: 40–44.
- Soper, G. A. 1919. The lessons of the pandemic. *Science* N.S. XLIX, 1274, pp. 501–506.
- Sridhar, D. 2020. Covid: The next four months may be one of the hardest periods of your life. *The Scotsman* 21 October 2020. <https://www.scotsman.com/news/opinion/columnists/covid-next-four-months-may-be-one-hardest-periods-your-life-professor-devi-sridhar-3010169> Accessed 25 April 2021.
- Stajić, M., M. Pišev, and B. Žikić. 2020. Contributions from Serbia: The truth is always out there. https://anthrocovid.com/1-2/contributions-from-serbia/?fbclid=IwAR1PX0V3CqtjyOhfednbTNJFfxukFqdfpHP0JKpe0iGtZ3v2iBz-maTkV_s
- Stellmach, D., I. Beshar, J. Bedford, P. du Cros, and B. Stringer. 2018. Anthropology in public health emergencies: what is anthropology good for? *BMJ Global Health* 2018;3:e000534. doi:10.1136/bmjgh-2017-000534 Accessed 1 June 2020.
- Stojanović, Dubravka. 2020. Belgrade: Herd democracy. *VoxEurop* 9 June. <https://voxeurop.eu/en/belgrade-herd-democracy/>
- Tomasello, M. 2019. *Becoming Human: A Theory of Ontogeny*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Vanderbilt Cultural Contexts of Health & Wellbeing Initiative. 2021. Improving Pandemic Response: Global Lessons and Cultural Insights from Covid-19. CCH Report available at: <https://cdn.vanderbilt.edu/vu-wp0/wp-content/uploads/sites/350/2021/05/04215413/Improving-Pandemic-Response-CCH-report.pdf>
- Viglione, G. 2020. The true toll of the pandemic. *Nature* Vol. 585, 3 September 2020, pp. 22–24.
- Žikić, B., M. Stajić, and M. Pišev. 2020. Nova društvena i kulturna normalnost i Kovid-19 u Srbiji od februara do maja 2020. godine. *Etnoantropološki problemi* 15(4): 949–978.

Aleksandar Bošković

**MAGICAL THINKING IN A SOCIAL CONTEXT:
SERBIA'S RESPONSE TO COVID-19**

At the same time it is to be borne in mind that that the primitive magician knows magic only on its practical side; he never analyses the mental processes on which his practice is based, never reflects on the abstract principles involved in his actions (...) In short, to him magic is always an art, never a science; the very idea of science is lacking in his undeveloped mind. (Frazer 1996: 13–14)

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.62:[616.98:578.834(082)

КОВИД-19 у Србији '20 : зборник радова / Бојан Жикић
(уредник). – Београд : Универзитет, Филозофски факултет, 2021
(Београд : Службени гласник). – 269 стр. ; 24 см. – (Едиција Човек
и друштво у време кризе)

» ... у оквиру научноистраживачког пројекта Човек и друштво
у време кризе ' ...“ --> колофон. – Тираж 200. – Напомене и
библиографске референце уз радове. – Библиографија уз сваки рад.
– Abstracts.

ISBN 978-86-6427-189-9

а) Ковид 19 -- Пандемија -- Друштвени аспект -- Зборници б)
Ковид 19 -- Пандемија -- Антрополошки аспект -- Зборници

COBISS.SR-ID 54674697

Овај зборник представља резултат првог организованог, систематског истраживања у нашој етнологији и антропологији на тему ковида-19. Сваки од радова посвећен је одређеном сегменту друштвеног и културног живота и разматра промене које се дешавају у оквиру њега или одговоре који су се појавили на те промене. Нагласак радова је на посебној врсти друштвене и културне промене, оне која долази изненада и последица је неочекиваног, спољашњег притиска, а не унутрашњег развоја и динамике уобичајеног живота. Промене које је ковид-19 унео у наше животе током протекле године су дисруптивне у погледу нашег свакодневног понашања и мишљења, због чега смо, као појединци, али и припадници различитих друштвених били принуђени да изналасимо нове моделе понашања и мишљења који су прилагођени новонасталим ситуацијама. Резултати овде представљених истраживања указују на суштинску неспремност друштвено-политичког система да се суочи са изненадном и глобално деривираним кризом, али и потврђују резистентност и флексибилност локалних културних пракси у организовању одвијања свакодневног живота на микросоцијалном нивоу.

